

Wiktor I: Pierwszy papież¹ i głowa chrześcijańskiej *Ecclesiae*

Victor I: the First Pope and the Head of the Christian *Ecclesiae*

Paweł Głowacki²

Abstract: The article raises the issue of papal primacy in Christian antiquity. It describes the Quartodeciman controversy of the 2nd century, in which the Church in Rome played a significant role. Based on the account of its course – taken from Eusebius of Caesarea – it is shown that the Bishop of Rome, Victor, was aware of his jurisdictional responsibility for Churches located outside Rome. This also means that the concept of the papacy existed already at the end of the 2nd century and Victor is the first pope in history in the full sense of the word. Using the comparative-historical method in the analysis of patristic sources, the article creates a synthetic vision of the problem formulated in the topic, at the same time responding to certain counter-arguments made by other scholars who do not share such a reading of historical facts.

Keywords: bishop of Rome; Victor I; first pope; head of the Church; Quartodeciman controversy; papal primacy.

W badaniach dotyczących rozumienia prymatu papieskiego w starożytności chrześcijańskiej wielu wybitnych uczonych, patrologów i historyków Kościoła przedstawia Leona Wielkiego jako pierwszego papieża w pełnym tego słowa znaczeniu, tj. świadomego pełni swojej władzy³ rozciągającej się na cały Kościół⁴. Z wstąpieniem Leona na tron Piotrowy

¹ Marcelein (296-304) jest pierwszym biskupem Rzymu, któremu przypisano tytuł „papież” (łac. *papa*). Użycie tego terminu w odniesieniu do Wiktora ma na celu podkreślenie jego samoświadomości bycia piastunem władzy prymacjalnej w Kościele.

² Mgr Paweł Głowacki, uczestnik Szkoły Doktorskiej KUL, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska; e-mail: pawel.glowacki@kul.pl; ORCID: 0000-0001-5243-508X.

³ Por. Leo Magnus, *Ep.* 14, PL 54, 671B: „In partem sis vocatus sollicitudinis, non in plenitudine potestatis”.

⁴ Por. H.R. Drobner, *Fathers of The Church: A Comprehensive Introduction*, Peabody 2007, s. 479; J.N.D. Kelly, *Początki doktryny chrześcijańskiej*, tł. J. Mrukówna, Warszawa 1988, s. 312; H. Burn-Murdoch, *The Development of the Papacy*, London 1954, s. 229-230; G. Denzler, *Papism*, PE II 1108; C.B. Moss, *The Christian Faith:*

w Rzymie w 440 roku mamy do czynienia z papieżem *sensu stricto*⁵. Jednakże czy takie ujęcie tematu jest do końca właściwe? Z jednej strony, papież Leon Wielki niezaprzeczalnie ukonstytuował teoretyczne, jak i praktyczne znaczenie nauki o prymacie papieskim, która znalazła swoje odzwierciedlenie na Soborze Watykańskim I w konstytucji dogmatycznej o Kościele Chrystusowym *Pastor aeternus*⁶. Z drugiej jednak strony, uważne zbadanie i dowartościowanie okresu wczesnochrześcijańskiego – na długo przed czasami Leona – pozwala wyciągnąć wniosek, że pierwszym papieżem, który przypisywał sobie autorytet jurysdykcyjny względem Kościołów usytuowanych poza Rzymem, był Wiktor I, sprawujący urząd biskupa Rzymu w latach 189-198. Patrząc na to z tej perspektywy, Leon nie był innowatorem, lecz wielkim kodyfikatorem papieżstwa, formującym wcześniejszą naukę biskupów Rzymu⁷ w jeden zwarty system. Z kolei Wiktor w historii jawi się jako pierwszy papież świadomy swojej odpowiedzialności jurysdykcyjnej za cały Kościół Boży⁸, co sta-

An Introduction to Dogmatic Theology, London 1957, s. 303; G. Barraclough, *The Medieval Papacy*, New York 1968, s. 26-27; C.L. Manschreck, *A History of Christianity in the World: From Persecution to Uncertainty*, Englewood Cliffs 1974, s. 101; K.J. Collins – J.L. Walls, *Roman but not Catholic: What Remains at Stake 500 Years after the Reformation*, Grand Rapids 2017, s. 205; C.C. Richardson, *The Church Through the Centuries*, New York 1938, s. 85; C. Bartnik, *Nauka Leona Wielkiego o prymacie biskupa Rzymu*, VoxP 24 (2004) s. 315-316; A.C. Piepkorn, *The Roman Primacy in the Patristic Era*, w: *Papal Primacy and the Universal Church: Lutherans and Catholics in Dialogue*, red. P.C. Empie – T.A. Murphy, Minneapolis 1974, s. 92, 97; W. Ullmann, *Leo I and the Theme of Papal Primacy*, JTS 11 (1960) s. 25, 49; V. Solovyev, *Russia and the Universal Church*, London 1948, s. 126; A.E. Siecienski, *The Papacy and the Orthodox: Sources and History of a Debate*, New York 2017, s. 171; H. Chadwick, *Historia rozłamu Kościoła Wschodniego i Zachodniego. Od czasów apostołskich do Soboru Florenckiego*, tł. P. Sajdek, Kraków 2009, s. 71; A. Hamman, *Portrety Ojców Kościoła. Praktyczny przewodnik po patrologii*, Warszawa 1978, s. 221; J.G. Davies, *The Early Christian Church*, New York 1967, s. 331.

⁵ Por. B.L. Shelley, *Church History in Plain Language*, Dallas 1995, s. 137-138.

⁶ Por. H.E. Symonds, *The Church Universal and the See of Rome: A Study of the Relations between the Episcopate and the Papacy up to the Schism Between East and West*, London 1939, s. 264; E. Denny, *Papalism: A Treatise on the Claims of the Papacy as Set Forth in the Encyclical Satis Cognitum*, London 1912, s. 94; B.J. Kidd, *The Roman Primacy to A.D. 461*, London 1936, s. 153-154.

⁷ Przede wszystkim: Celestyna I (422-432), Bonifacego I (418-422), Zozyma (417-418), Innocentego I (401-417), Syrycjusza (384-399) oraz Damazego (366-384).

⁸ Por. N. Kochev, *East-West relations and the matter of papal primacy up to the 10th c.*, „Etudes Balkaniques” 2 (1995) s. 116; *The Oxford Dictionary of the Christian*

nowi tezę tego artykułu, która zostanie udowodniona na podstawie jego interwencji w kontrowersję kwartodecymańską pod koniec II wieku.

W ostatnich stuleciach katolicy i niekatolicy uczeni niemal identycznie interpretowali postępowanie Wiktora, przedstawiając je jako wczesną próbę sprawowania prymatu jurysdykcji przez biskupa Rzymu. W obecnym dyskursie naukowym w znacznym stopniu odrzucono taką interpretację, skłaniając się bardziej ku hipotezie o bliżej nieokreślonym, lecz szczególnym autorytecie Kościoła Rzymskiego⁹, dość powszechnym w tamtym czasie, lub w ogóle nie odnosząc tego świadectwa do roli i funkcji biskupa Rzymu w Kościele powszechnym¹⁰. Niemniej jednak nadal pojawiają się uczeni, którzy nie zgadzając się z taką opinią, podkreślają aspekt jurysdykcyjny w zachowaniu Wiktora¹¹. *Novum* tego artykułu polega na zaprezentowaniu argumentacji historycznej na rzecz tradycyjnego postrzegania autorytetu papieża Wiktora przy jednoczesnej próbie odpowiedzi na kontrargumenty wystosowane przez pozostałych uczonych, niepodzielających takiego odczytania faktów historycznych. Z tego względu temat ten ma istotne znaczenie dla studiów nad rozumieniem oraz sprawowaniem władzy przez poszczególnych biskupów Rzymu w starożytności chrześcijańskiej, gdyż pokazuje, że tak jak Leona Wielkiego przedstawia się jako „kamień milowy” w ewolucji nad prymatem, podobnie powinno się z większą atencją charakteryzować we współczesnych publikacjach naukowych pontyfikat Wiktora jako przełomowy w dziejach wczesnego papiestwa.

Church, red. F.L. Cross – E.A. Livingstone, Oxford 2005, s. 1705; J.B. Lightfoot, *Dissertations on the Apostolic Age. Reprinted from Editions of St. Paul's Epistles*, London 1892, s. 186.

⁹ Określanym jako „pierwszy wśród równych sobie” (łac. *primus/prima inter pares*) lub jako coś więcej niż tylko prymat honorowy, ale nie prymat jurysdykcji. Zob. H. Pietras, *Świadomość prymatu biskupa Rzymu w Kościele starożytnym*, w: *Kapłaństwo i urząd*, red. W. Gajewski, Christianitas Antiqua 2, Gdańsk 2009, s. 192-194.

¹⁰ Por. E. Duffy, *Historia papieży. Święci i grzesznicy*, tł. B. Gadomska, Warszawa 2007, s. 27.

¹¹ Zob. L. Cleenewerck, *His Broken Body: Understanding and Healing the Schism between the Roman Catholic and Eastern Orthodox Churches*, Washington 2007, s. 145; L. Misiarczyk, *Prymat Kościoła/biskupa Rzymu w źródłach chrześcijańskich II wieku*, *VoxP* 24 (2004) s. 74; S. Nagy, *Ty jesteś Piotr, czyli Skala, i na tej Skale zbuduję Kościół mój (Mt 16,18). Studium o widzialnym Kościele*, Częstochowa 2009, s. 99; H. Chadwick, *The Early Christian Community*, w: *The Oxford Illustrated History of Christianity*, red. J. McManners, Oxford 1990, s. 36.

1. Biografia Wiktora I

Wiktor był pierwszym papieżem, pochodzącym z rzymskiej prowincji Afryki Prokonsularnej¹². Najprawdopodobniej jego ojczystym językiem był punicki albo berberyjski¹³. Zgodnie z informacją zaczerpniętą od Hieronima ze Strydonu, był on również pierwszym pisarzem kościelnym języka łacińskiego¹⁴, choć niestety żadne z jego dzieł nie przetrwało do naszych czasów¹⁵. Według *Katalogu Liberiańskiego* sprawował urząd biskupa Rzymu przez 9 lat¹⁶, możliwe że od 189 do 198 roku¹⁷. Prawdopodobnie jako pierwszy papież odprawiał Mszę Świętą po łacinie, czym znacząco przyczynił się do wyparcia greki na rzecz języka łacińskiego w Kościele rzymskim¹⁸. Za jego pontyfikatu doszło do pierwszego w historii nawiązania kontaktu papieżstwa z dworem cesarskim w Rzymie. Na prośbę metresy cesarza Kommodusa (180-192), Marcji, biskup Rzymu dostarczył listę rzymskich chrześcijan skazanych na przymusową pracę w kopalniach Sardynii,

¹² Dzisiejsza Tunezja i część Algierii.

¹³ Por. N. Cheetham, *A History of the Popes*, New York 1982, s. 12.

¹⁴ Por. Hieronimus, *De viris illustribus* 53, PL 23, 661, tł. W. Szoldrski, Hieronim, *O znakomitych mężach*, PSP 6, Warszawa 1970, s. 67.

¹⁵ Pod koniec XIX wieku protestancki teolog Adolf von Harnack zidentyfikował Wiktora jako autora dzieła *De Aleatoribus*. Zob. A. von Harnack, *Der pseudocyprianische Tractat De aleatoribus: die älteste lateinische christliche Schrift. Ein Werk des römischen Bischofs Victor I. (saec. II)*, TU 5/1, Leipzig 1888, s. 92-125. Jednakże pod wpływem krytyki ze strony Edwarda White'a Bensaona (zob. E.W. Benson, *Cyprian; His Life, his Times, his Work*, New York 1897, s. 557-564) zmienił on swoje stanowisko co do autorstwa tego dzieła. Zob. A. von Harnack, *Zur Schrift Pseudocyprians (Sixtus II) Ad Novatianum*, Leipzig 1900, s. 112-116. Obecnie odrzucono początkową tezę A. von Harnacka i uważa się, że autorem *De Aleatoribus* jest północnoafrykański biskup piszący ok. 300 roku. Zob. B.M. Metzger, *The Canon of the New Testament: Its Origin, Development, and Significance*, Oxford 1988, s. 164.

¹⁶ Por. *Liber Pontificalis I-XCVI (usque ad annum 772). Księga Pontyfików 1-96 (do roku 772)*, tł. P. Szewczyk – M. Jesiotr, opr. M. Ożóg – H. Pietras, ŻMT 74, Kraków 2014, s. 3*.

¹⁷ Według Euzebiusza z Cezarei (Eusebius Caesariensis, *HE* V 28, 7, ed. E. Schwartz – T. Mommsen, GCS 9/1, Leipzig 1903, s. 502, tł. A. Lisiecki, Euzebiusz z Cezarei, *Historia Kościelna*, ŻMT 70, Kraków 2013, s. 373) oraz Hieronima ze Strydonu (Hieronimus, *De viris illustribus* 34, PL 23, 649) Wiktor rządził Kościołem w Rzymie przez dziesięć lat.

¹⁸ Por. R. Matthews, *The Popes: Every Question Answered*, San Diego 2014, s. 28.

aby uzyskać ich uwolnienie¹⁹. Wiktor angażował się również w sprawy doktrynalne Kościoła. Obłożył ekskomuniką Teodota, garbarza z Bizancjum, który będąc twórcą dynamicznego monarchianizmu, zwanego ściślej adopcjanizmem, nauczał, że Jezus był zwykłym, choć prawym i cnotliwym człowiekiem. Wykluczył również ze stanu kapłańskiego pisarza Floryna za jego obronę gnostyckich doktryn²⁰. Jednak najbardziej zasłynął już na początku swego pontyfikatu, angażując się w spór o datę Wielkanocy.

2. Kontrowersja kwartodecymańska

W II wieku chrześcijanie byli podzieleni na dwa ugrupowania w kwestii terminu obchodów Wielkanocy. Opis tej kontrowersji zachował się w *Historii Kościelnej* Euzebiusza z Cezarei, który nie tylko relacjonuje poszczególne zdarzenia, ale również przytacza fragmenty trzech starożytnych dokumentów, pochodzących od Ireneusza z Lyonu, Polikratesa z Efezu oraz z synodu w Cezarei Palestyńskiej. Dzięki temu zabiegowi dysponujemy wiarygodnymi informacjami na temat przebiegu tego sporu²¹.

Kwartodecymianie (łac. *quartus decimus* – ‘czternasty’) uważali, że trzeba obchodzić Wielkanoc czternastego dnia żydowskiego miesiąca Nisan (dzień Paschy), tzn. w pierwszą pełnię Księżyca, po nadejściu wiosny, bez względu na to, w jakim dniu tygodnia ona przypadnie. Był to judeochrześcijański zwyczaj, który według zwolenników tej datacji wywodził się od samego Apostoła Jana²². Podzielany był przez „Kościoły całej Azji”²³ wraz z sąsiednimi Kościołami²⁴. Druga grupa

¹⁹ Por. Hippolytus, *Refutatio omnium haeresium* IX 12, 10-13, ed. M. Marcovich, *Patristische Texte und Studien* 25, Berlin – New York 1986, s. 352.

²⁰ Por. R.P. McBrien, *Lives of the Popes – reissue: The Pontiffs from St. Peter to Benedict XVI*, San Francisco 2006, s. 42.

²¹ Por. J. Naumowicz, *Trzy spory o datę Wielkanocy*, *VoxP* 26 (2006) s. 454.

²² Por. K. Schatz, *Prymat papieski od początków do współczesności*, tł. E. Marszał – J. Zakrzewski, Kraków 2004, s. 28-29.

²³ Eusebius, *HE* V 23, 1, tł. Lisiecki, s. 362. Z historycznego punktu widzenia mamy do czynienia ze wszystkimi Kościołami mieszczącymi się w rzymskiej prowincji Azji Prokonsularnej. Jest to zachodnia część Azji Mniejszej ze stolicą w Efezie.

²⁴ Por. Eusebius, *HE* V 24, 9, tł. Lisiecki, s. 365. Ciężko jest określić, jakie sąsiednie Kościoły konkretnie miał na myśli Euzebiusz. Naturalnie można byłoby przypuszczać, że chodzi o pobliską rzymską prowincję Cylicji, o której Atanazy Wielki wspomina, że podzielała praktykę kwartodecymańską przed Soborem w Nicei. Zob. Athanasius

chrześcijan, stanowiąca znaczącą większość ówczesnego Kościoła, świętowała Wielkanoc zawsze w niedzielę po czternastym dniu Nisan. Ponadto spór dotyczył nie tylko daty obchodzenia Wielkanocy, ale także założenia, kiedy powinno się kończyć post i ile powinien on trwać²⁵. Kontrowersję kwartodecymańską, która szczególnie dotyczyła Kościoła w Rzymie, można podzielić na trzy fazy. Pierwsza z nich łączyła się z pontyfikatem Sykstusa I (ok. 116-ok. 125). Za czasów cesarza Trajana (98-117) i Hadriana (117-138) wielu chrześcijan z Azji osiedliło się w Rzymie. Wraz z zamieszkaniem w „Wiecznym Mieście” przynieśli oni swoje zwyczaje, w tym praktykę kwartodecyman. Ok. 120 roku doszło w tym względzie do rozbieżności między Rzymianami a Azjatami, która zakończyła się wzajemną tolerancją²⁶. W drugiej fazie sporu, ok. 154 roku, do biskupa Aniceta przybył uczeń Apostoła Jana, Polikarp ze Smyrny. Celem wizyty było przedyskutowanie z biskupem Rzymu kwestii daty świętowania Wielkanocy. Podobnie jak za Sykstusa I, nie doszło do wzajemnej zgody. Anicetowi nie udało się przekonać Polikarpa ani też Polikarpowi Aniceta. Pomimo tego zachowano jedność wspólnoty, uobecnionej w fakcie przesłania przez Aniceta *fermentum* (konsekrowana hostia) do Polikarpa, który odprawiał Mszę Świętą w jednym z domów kościołów (*domus ecclesiae*) należących do społeczności azjatyckiej w Rzymie²⁷. Moment kulminacyjny kontrowersji – nie tylko dla Kościoła rzymskiego, ale w tym przypadku również dla Kościoła powszechnego – przypadł na początek pontyfikatu Wiktora. Wszystko zaczęło się od tego, że rzymski prezbiter i montanista Blastus pragnął ustanowić w Rzymie praktykę kwartodecymańską²⁸. Wiktor,

Alexandrinus, *Epistula ad Afros episcopos* 2, PG 26, 1032, tł. A. Caba, Atanazy, *Do biskupów afrykańskich*, w: *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, t. 1, opr. A. Baron – H. Pietras, ŻMT 37, Kraków 2006, s. 267*. Jednakże, list cesarza Konstantyna Wielkiego cytowany przez Euzebiusza (zob. Euzebius, *Vita Constantini* III 19, PG 20, 1077, tł. T. Wnętrzak, Euzebiusz z Cezarei, *Życie Konstantyna*, ŻMT 44, Kraków 2007, s. 179) przeczyłoby takiej tezie, dlatego możliwe jest, że tylko część chrześcijan Cylicji obchodziła Wielkanoc w dniu Paschy żydowskiej.

²⁵ Por. Euzebius, *HE* V 23, 1; V 24, 12, tł. Lisiecki, s. 362, 367.

²⁶ Por. J. Daniélou – H. Marrou, *Historia Kościoła*, t. 1: *Od początków do roku 600*, tł. M. Tarnowska, Warszawa 1984, s. 95.

²⁷ Por. C.L. Souvay, *The Paschal Controversy under Pope Victor I*, „The Catholic Historical Review” 15 (1929) s. 50.

²⁸ Por. J. Gliściński, *Wczesnochrześcijańska kontrowersja paschalna do czasu Soboru Nicejskiego (325 r.)*, SaeCh 1 (1994) s. 44; Pseudo-Tertullianus, *Adversus omnes haereses* 8, CSEL 47, 225.

dążąc do większej uniformizacji Kościoła, którym zarządzał, spowodowany propagandą Blastusa, w pierwszej kolejności chciał ujednoczyć datę celebracji święta Wielkanocy wśród wszystkich rzymskich chrześcijan. Spotkało się to z protestem społeczności azjatyckiej w Rzymie, która odwołała się po wsparcie i pomoc do Kościoła efeskiego w Azji Mniejszej. Wtedy właśnie problem ten objął swoim zasięgiem obszar Kościoła powszechnego, ponieważ od tego momentu papież usiłował nakłonić pozostałe Kościoły do przyjęcia rzymskiej praktyki obchodzenia Wielkanocy w niedzielę po 14 dniu Nisan²⁹. W tym celu nakazał zwołać synody w całym ówczesnym Kościele (od Galii po Mezopotamię)³⁰, aby ujednoczyć praktykę Kościoła powszechnego oraz wyrzucić jeszcze większą presję na kwartodecymian. Jest to poświadczony wprost na końcu listu Polikratesa z Efezu do papieża Wiktora, zachowanego dzięki Euzebiuszowi:

Mógłbym wymienić biskupów obecnych tutaj ze mną, **których zwołania zażądaliście ode mnie**³¹ i których też zwołałem. Gdybym wypisał ich imiona, byłoby ich bardzo wiele. Wiedzą oni, że jestem człowiekiem małym, a jednak zatwierdzili moje pismo, bo wiedzą, że nie na marne noszę siwiznę, ale że zawsze żyłem w Jezusie Chrystusie³².

²⁹ Por. R. Eno, *The Rise of the Papacy*, Wilmington 1990, s. 41-42; J.N.D. Kelly, *Encyklopedia papieży*, tł. T. Szafranski, Warszawa 2006, s. 24-25; W.H. Carroll, *Historia chrześcijaństwa. Tom I: Narodziny chrześcijaństwa*, tł. J. Morka, Wrocław 2009, s. 478. Protestantki historyk kościoła, Philip Schaff, stwierdził nawet, że nie była to tylko sugestia ze strony papieża Wiktora wystosowana do pozostałych Kościołów (mając konkretnie na myśli Kościół w Azji Mniejszej), lecz był to rozkaz wydany przez papieża: „Biskup rzymski Wiktor, człowiek zupełnie inny niż jego poprzednik Anicetus, władczy tonem nakazał Azjatom porzucenie praktyki kwartodecymiańskiej”, P. Schaff, *History of the Christian Church, Vol. II: Ante-Nicene Christianity, A.D. 100-325*, New York 1922, s. 216, tł. własne. Podobnie scharakteryzował zachowanie Wiktora inny uczony, trafnie stwierdzając, że z jego postępowania możemy wywnioskować, iż w tamtym czasie istniał już biskup Rzymu, „który chce dawać dyrektywy wiążące nie tylko dla Kościoła rzymskiego, ale także dla Kościoła Wschodu” (J. Gnilka, *Piotr i Rzym. Obraz Piotra w pierwszych dwu wiekach*, tł. W. Szymona, Kraków 2002, s. 269).

³⁰ Por. E. John, *The Popes: A Concise Biographical History*, London 1964, s. 52.

³¹ Wszystkie wyróżnienia w tekstach cytowanych pochodzą od autora artykułu.

³² Eusebius, *HE V 24, 8*, tł. Lisiecki, s. 365.

Skoro synod w Efezie odbył się na żądanie Wiktora, a w tym samym czasie biskupi innych Kościołów również zwołują synody³³, podejmując ten sam temat świętowania Wielkanocy, jednoznacznie opowiadając się po stronie praktyki rzymskiej, to można z tego wyprowadzić wnioski, że pozostałe synody odbyły się zgodnie z podobnym papieskim żądaniem. Na tej podstawie można wnioskować, że biskup Rzymu wychodzi z autorytatywną inicjatywą dotyczącą całego Kościoła. Prawdopodobnie jest to pierwszy w historii przypadek podjęcia przez biskupa Rzymu odpowiedzialności za Kościół powszechny. Papież Wiktor jest świadomy swojego autorytetu, który rozciąga się na cały Kościół i nie ma wątpliwości, że jest władny wydać polecenie wszystkim biskupom świata. Pozostali biskupi podporządkowują się temu zarządzeniu przez fakt zwoływania synodów, co ukazuje, że żądanie od strony samego biskupa Rzymu musiało być dla nich w pewien sposób zobowiązujące³⁴. Warto nadmienić, że żaden inny biskup starożytności chrześcijańskiej nie wysuwał roszczeń do możliwości autorytatywnego zwołania całego episkopatu Kościoła na synodach lokalnych, jak to czynił papież Wiktor. Takie postępowanie papieża, z jednej strony, ukazuje, że działał on w charakterze widzialnej głowy chrześcijańskiej *Ecclesiae*, a z drugiej strony pokazuje, że oprócz tego aspektu prymacjalnego w Kościele istnieje również aspekt kolegialny, urzeczywistniony w jego synodalności.

3. Sprzeciw Kościołów w Azji Mniejszej

Na czele sprzeciwu Kościołów w Azji Mniejszej stanął biskup Efezu, Polikrates. W imieniu biskupów azjatyckich napisał list do Wiktora, gdzie bronił świętowania Wielkanocy 14 dnia Nisan, powołując się na świadectwo wcześniejszych „ojców wiary”³⁵. Praktykę kwartodecymańską

³³ Azja Mniejsza (189-199), Rzym (193), Mezopotamia (ok. 196), Osroena ze stolicą w Edessie (ok. 196), Pont (197), Lyon (197) oraz Cezarea Palestyńska (ok. 198).

³⁴ Por. P. Batiffol, *Primitive Catholicism*, London 1911, s. 225-226; M.M. Winter, *Saint Peter and the Popes*, Baltimore 1960, s. 130; Kidd, *The Roman Primacy to A.D. 461*, s. 18-19; J. Morawa, *Znaki prawdziwości Kościoła*, w: *Kościół Chrystusowy. Teologia fundamentalna*, t. 4, red. T. Dzidek – Ł. Kamykowski – A. Napiórkowski, Kraków 2019, s. 123.

³⁵ Datacji kwartodecymańskiej przestrzegali m.in. Apostoł Jan, apostoł Filip, trzy córki Filipa, Polikarp ze Smyrny, Traseas z Eumenei, Meliton z Sardes czy poprzedni biskupi Efezu, którzy byli krewnymi Polikratesa.

traktuje w sposób wręcz osobisty, bliski jego sercu i określa ją jako „tradycję swoich krewnych”³⁶. Wcześniejszy list Wiktora do Polikratesa nie-stety nie zachował się, ale z odpowiedzi biskupa Efezu możemy wywnioskować, jaka była argumentacja biskupa Rzymu za zwyczajem obchodzenia Wielkanocy zawsze w niedzielę: „Bowiem **także** w Azji zaszły wielkie gwiazdy”³⁷. Przez użycie słowa „także” Polikrates mógł odnieść się do argumentacji Wiktora, który możliwe, że legitymizował tradycję rzymską przez odwołanie się do obecności i śmierci dwóch „gwiazd”: Apostołów Piotra i Pawła w Rzymie³⁸. Nie przekonało to azjatyckich biskupów, jak i fakt, że pozostałe Kościoły całego świata opowiedziały się za świętowaniem Wielkanocy po pierwszej pełni wiosennej³⁹. Kategorycznie i w ostrych słowach odrzucili praktykę rzymską⁴⁰. Niemniej jednak trzeba zwrócić uwagę na to, że Polikrates nie sprzeciwił się samemu tylko Wiktorowi, lecz postawił opór autorytetowi całego Kościoła, którego reprezentantem i głową był biskup Rzymu⁴¹.

³⁶ Eusebius, *HE* V 24, 6, tł. Lisiecki, s. 365.

³⁷ Eusebius, *HE* V 24, 2, tł. Lisiecki, s. 363. W polskim przekładzie brakuje słowa „także”, które jest w tym względzie niezwykle ważne.

³⁸ Por. Gnilka, *Piotr i Rzym*, s. 273-274.

³⁹ Eusebius, *HE* V 23, 1-2: „Tymczasem wszystkie inne Kościoły na świecie nie trzymały się tej zasady, ale na podstawie tradycji apostoelskiej, która do dzisiaj nie straciła swojej mocy, zachowywały zwyczaj, że nie godzi się kończyć postów żadnego innego dnia, jak tylko w dniu Zmartwychwstania naszego Zbawiciela. W sprawie tej odbywały się synody i zgromadzenia biskupów, którzy wszyscy jednomyślnie listami do wiernych całego świata ogłosili kościelną zasadę, że tajemnicy Zmartwychwstania Pańskiego nie należy świętować żadnego innego dnia, jak tylko w niedzielę i że tylko tego dnia wolno kończyć posty paschalne”, Lisiecki, s. 363.

⁴⁰ Niektórzy anglikańscy polemicy z przełomu XIX i XX wieku widzieli w tym jeden z wczesnych patrystycznych argumentów przeciwko historyczności papieżstwa. Taki rozwój rzeczy spowodowany był głównie ogłoszeniem przez Sobór Watykański I w 1870 roku konstytucji dogmatycznej *Pastor aeternus*, w której ostatecznie zdefiniowano katolicką naukę na temat autorytetu biskupa Rzymu w Kościele Chrystusowym. Z tego względu protestanci, głównie anglikańscy, oraz prawosławni uczeni, rekonstruując eklezjologię wczesnych chrześcijan, czynili to w oparciu o aprioryczne założenie polegające na apologetycznej motywacji zanegowania historyczności idei papieżstwa. Zob. Denny, *Papalism*, s. 251-252.

⁴¹ Ponadto – jak trafnie już zauważył XIX-wieczny konwertyta z anglikanizmu na katolicyzm, św. Jan Henryk Newman – wszelki autorytet wywołuje z konieczności pewien opór. Zob. J.H. Newman, *O rozwoju doktryny chrześcijańskiej*, tł. J.W. Zielińska, Warszawa 1998, s. 45, 153. J.H. Newman podawał za przykład stawianie oporu wobec Apostoła Pawła oraz pierwszego biskupa Efezu, Tymoteusza. Można by również

4. Odpowiedź papieża Wiktora I

Dochodzimy tutaj do momentu kulminacyjnego całego sporu, który stał się dla Wiktora sposobnością do ukazania swojej władzy. Według relacji Euzebiusza, posiadającego dostęp do oryginalnej korespondencji między Kościołami z rzymskiego archiwum, biskup Rzymu w odpowiedzi na nadesłany mu list z Azji Mniejszej: „**Powziął zamiar odłączenia od jedności Kościoła** wszystkich gmin azjatyckich i Kościołów sąsiednich, jak gdyby były innowiercze, i **ogłosił publicznie na piśmie, że wszyscy bez wyjątku tamtejsi bracia nie będą mieć komunii z Kościołem**”⁴².

W pierwszej kolejności trzeba odpowiedzieć na dwa kluczowe pytania badawcze. Czy papież Wiktor wydał edykt ekskomunikujący czy tylko zagroził w edyktie, że wobec dalszego oporu zostanie zastosowana kara wykluczenia ze wspólnoty Kościoła? Jaki był zakres odłączenia Kościołów w Azji Mniejszej od jedności kościelnej?

Uczeni są podzieleni w tym względzie na dwa ugrupowania. Jedni, w zdecydowanej większości, twierdzą, że Wiktor ekskomunikował Kościoły w Azji⁴³, z kolei drudzy uważają, że tylko zagroził pisemnie wykluczeniem z Kościoła⁴⁴. Dla głównej tezy artykułu nie ma większego znaczenia, kto w tym względzie ma rację, ponieważ wiodący czynnik argumentacji nie opiera się na stwierdzeniu, czy wykluczenie z Kościoła miało ostatecznie miejsce czy nie, lecz opiera się na założeniu Wiktora o możliwości nałożenia ekskomuniki na odległe Kościoły Azji. Jednakże opowiadam się za opcją groźby ze strony papieża, głównie z tego względu, że cytowany przez Euzebiusza list Ireneusza zdaje się sugerować takie rozwiązanie tej kwestii. „Ojciec historii kościelnej” podaje, że w odpowiedzi na postępowanie Wiktora Ireneusz pisze do niego list, w którym: „Z pełnym szacunkiem wzywa Wiktora, **by nie odłączał**

wskazać na sprzeciw Diotrefesa wobec autorytetu Apostoła Jana (zob. 3J 1,9). Skoro ta zasada dotyczyła samych Apostołów i ich bezpośrednich następców, to nie powinno nikogo dziwić, że również w późniejszych wiekach dochodziło do podobnych incydentów wobec osób dzierżących apostołską władzę w Kościele.

⁴² Eusebius, *HE* V 24, 9, tł. Lisiecki, s. 365.

⁴³ Por. Murdoch, *The Development of the Papacy*, s. 99; Daniélou – Marrou, *Historia Kościoła*, s. 96. W identyczny sposób odczytywał relację Euzebiusza kontynuator jego dzieła. Zob. Socrates Scholasticus, *HE* V 22, PG 67, 628-629, tł. S.J. Kazikowski, Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła*, Warszawa 1986, s. 427.

⁴⁴ Por. S.H. Scott, *The Eastern Churches and the Papacy*, London 1928, s. 46; S. Bralewski, *Obraz papieżstwa w historiografii kościelnej wczesnego Bizancjum*, Łódź 2006, s. 66, przyp. 44.

całych Kościołów Bożych”⁴⁵. Według Ireneusza Wiktor jeszcze nie ekskomunikował Azjatów, ponieważ gdyby rzeczywiście tego dokonał, to nie przekonywałby go, by tego nie robił, lecz wzywałby do zawieszenia, wycofania ekskomuniki.

Żeby satysfakcjonująco odpowiedzieć na drugie pytanie, trzeba najpierw wyjaśnić znaczenie ekskomuniki między biskupami czy Kościołami. W starożytności chrześcijańskiej ekskomunika oznaczała zerwanie kościelnej relacji z innym biskupem czy Kościołem. Każdy biskup miał prawo decydować, kto ma być we wspólnocie jego Kościoła, a kto ma być z niego wykluczony, czyli ekskomunikowany. W ten sposób Bazyli Wielki zerwał jedność kościelną z dawnym przyjacielem, Eustacjuszem z Sebasty, który uczynił podobnie wobec Bazylego⁴⁶. Ani Bazyli nie miał jurysdykcji nad Eustacjuszem, ani Eustacjusz nad Bazylim, gdyż Cezarea Kapadocka była stolicą metropolitalną w Kapadocji, a Sebasta w Armenii⁴⁷. Ekskomunikę obejmującą swoim zakresem wykluczenie z Kościoła powszechnego nakładał sobór, ponieważ posiadając uniwersalną jurysdykcję w Kościele, mógł wykluczyć poszczególną osobę czy grupy osób. W ten sposób np. Sobór Nicejski I z 325 roku ekskomunikował wszystkich tych, którzy m.in. negują odwieczność Syna Bożego⁴⁸, a Sobór Efecki z 431 roku – na koniec dnia pierwszej sesji soborowej – wyłączył Nestoriusza „z każdego zgromadzenia kapłańskiego”⁴⁹. Decyzje doktrynalne czy dyscyplinarne soborów powszechnych były zatem wiążące dla całego Kościoła⁵⁰. Dlatego tym bardziej może zastanawiać fakt, że w okresie pierwszych trzech wieków, kiedy myśl chrześcijańska jeszcze nie w pełni rozwinęła ideę soboru ekumenicznego, to właśnie biskup

⁴⁵ Eusebius, *HE* V 24, 11, tł. Lisiecki, s. 367.

⁴⁶ Por. Basilius Caesariensis, *Ep.* 130, 1, PG 32, 561-564, tł. A.C. Way, *Saint Basil, Letters*, t. 1, *The Fathers of the Church*, Washington 2008, s. 269-270.

⁴⁷ Por. L. Hertling, *Communio: Church and Papacy in Early Christianity*, Chicago 1972, s. 36-37, 41.

⁴⁸ Por. Concilium Nicaenum I, *Expositio fidei CCCXVIII Patrum*, tł. T. Wnętrzak, *Sobór Nicejski (325), Wyznanie wiary 318 Ojców*, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, t. 1, opr. A. Baron – H. Pietras, ŻMT 24, Kraków 2002, s. 25.

⁴⁹ Concilium Ephesinum, *Sententia prolata a sancto Concilio impium et inimicum rectae fidei Nestorium damnans eum*, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, t. 1, opr. A. Baron – H. Pietras, ŻMT 24, Kraków 2002, s. 159.

⁵⁰ Por. M. Piechocka-Kłós, *Sobory powszechne w epoce późnego cesarstwa (IV-VI w.)*, SW 48 (2011) s. 292.

Rzymu⁵¹ jawi się jako ten, który uważa siebie za nosiciela najwyższej władzy ekskomuniki, mogącego nawet wykluczyć apostołskie Kościoły położone na Wschodzie nie tylko ze swojej jedności, ale z jedności z Kościołem rozproszonym po całym świecie⁵². Z tego względu edykt papieża Wiktora grozący ekskomuniką z Kościoła powszechnego oraz wcześniejszy nakaz zwołania synodów lokalnych w całym ówczesnym chrześcijaństwie jest pierwszym znanym nam w historii przykładem sprawowania przez biskupa Rzymu prymatu jurysdykcji wobec odległych Kościołów wschodnich⁵³. Jak relacjonuje Euzebiusz, takie ostre posunięcie Wiktora spowodowało, że:

Nie podobało się to jednak wszystkim braciom⁵⁴. Nawet zwrócili się do niego z upomnieniem, by dążył do pokoju, jedności i miłości bliźniego. Aż do dzisiaj zachowały się ich głosy pełne gorzkich wyrzutów pod adresem Wiktora. Między innymi napisał list także Ireneusz w imieniu braci z Galii, których był zwierzchnikiem. Stwierdził wprawdzie, że tylko w niedzielę należy obchodzić tajemnicę Zmartwychwstania Pańskiego, ale z pełnym szacunkiem **wzywa Wiktora, by nie odłączał całych Kościołów Bożych**, które zachowują tradycję pradawnego zwyczają [...]⁵⁵.

Opierając się na tym fragmencie, niektórzy niekatolicki uczeni wskazywali na to, że pozostali biskupi, a w szczególności największy z nich, Ireneusz z Lyonu, przeciwstawili się papieżowi Wiktorowi, odrzucając jego dekret i ganiąc go za to, że chce on ekskomunikować niezależne Kościoły Azji Mniejszej⁵⁶. Według ich mniemania ma to dowodzić, że

⁵¹ W okresie przednicejskim oprócz Wiktora podobną groźbę wystosował papież Stefan I. Zob. Cyprianus, *Ep.* 75, 24.

⁵² Por. E. Ybarra, *The Papacy: Revisiting the Debate between Catholics and Orthodox*, Steubenville 2022, s. 132; Kelly, *Encyklopedia papieża*, s. 25; G. Schwaiger, *Pope*, w: *Encyclopedia of Theology: A Concise Sacramentum Mundi*, red. K. Rahner, London 1986, s. 1248.

⁵³ Por. A. Fortescue, *The Early Papacy: To the Synod of Chalcedon in 451*, San Francisco 2008, s. 68.

⁵⁴ Na podstawie takiego sformułowania możemy rozsądnie przypuszczać, że postępowanie Wiktora zadowoliło przynajmniej niektórych biskupów, jak nie wielu.

⁵⁵ Eusebius, *HE* V 24, 10-11, tł. Lisiecki, s. 366-367.

⁵⁶ Por. N. Dumitraşcu, *Papal primacy in the service of the unity of the Church – Orthodox theological perspective (comments and notes)*, „Studia Nauk Teologicznych PAN” 10 (2015) s. 149; V. Guettée, *The Papacy: Its Historic Origin and Primitive Relations with the Eastern Churches*, New York 1867, s. 60.

pod koniec II wieku doktryna o supremacji biskupa Rzymu w Kościele powszechnym była całkowicie nieznana⁵⁷.

Prawdą jest, że Ireneusz wraz z pozostałymi biskupami wystąpił przeciwko użyciu przez biskupa Rzymu tak surowej kary kościelnej wobec chrześcijan w Azji Mniejszej. Biskup Lyonu, pisząc do papieża, starał się go przekonać, aby ostatecznie tego nie robił i powołał się na przykłady postępowania jego poprzedników w biskupstwie⁵⁸, którzy nie zrywali komunii z chrześcijanami świętującymi Wielkanoc 14 dnia Nisan, a trwali z nimi w jednej wspólnocie Kościoła. Pomimo tego że Ireneusz wraz z innymi biskupami nie zgadzał się na taką drastyczną decyzję Wiktora, to nigdzie nie zaprotestował wobec samej władzy papieża do wykluczenia całych Kościołów ze wspólnej jedności Kościoła powszechnego⁵⁹. Wręcz przeciwnie, w słowach pełnych szacunku zwraca się do Wiktora, aby tego nie robił, co logicznie zakłada, że w koncepcji tego wczesnego Ojca Kościoła⁶⁰ biskup Rzymu rzeczywiście mógłby „odciąć” poszczególne Kościoły od jednego Kościoła Chrystusowego⁶¹. Niestety nie dysponujemy żadnymi konkretnymi informacjami o zakończeniu tego sporu. Najprawdopodobniej dzięki listowej interwencji Ireneusza nie doszło do zerwania wspólnoty między Rzymem a Azją Mniejszą⁶². Z powodu protestu

⁵⁷ Por. Denny, *Papalism*, s. 253-254.

⁵⁸ Sykstus I (ok. 116-ok. 125), Telesfor (ok. 125-ok. 130), Hygin (ok. 138-ok. 142), Pius I (ok. 142-ok. 155) oraz Anicet (ok. 155-ok. 166).

⁵⁹ Por. J. Chapman, *Bishop Gore and the Catholic Claims*, London 1905, s. 67; Nagy, *Ty jesteś Piotr, czyli Skala, i na tej Skale zbuduję Kościół mój (Mt 16,18)*, s. 99; Batiffol, *Primitive Catholicism*, s. 227-228; Morawa, *Znaki prawdziwości Kościoła*, s. 123; Scott, *The Eastern Churches and the Papacy*, s. 48.

⁶⁰ Trzeba mieć na uwadze również to, że Ireneusz był Grekiem i pochodził ze Wschodu (urodził się bowiem w Smyrnie na terenie Azji Mniejszej), a dopiero później został biskupem galijskiego Lugdunum (Lyonu). Dlatego też dnia 21 stycznia 2022 roku papież Franciszek ogłosił go Doktorem Kościoła, nadając mu tytuł „Doktora Jedności” z uwagi na fakt, iż: „Był duchowym i teologicznym pomostem między chrześcijanami Wschodu i Zachodu. Jego imię, Ireneusz, wyraża ten pokój, który pochodzi od Pana i który pojednuje, przywracając do jedności”, w: <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2022/01/21/220121b.html> (dostęp: 10.07.2024), tł. własne.

⁶¹ Por. L. Rivington, *The Primitive Church and the See of Peter*, London 1894, s. 43; Cleenewerck, *His Broken Body*, s. 156; D.J. Unger, *Current Theology: St. Irenaeus and the Roman Primacy*, JTS 13 (1952) s. 368.

⁶² Tertulian, pisząc ok. 200 roku dzieło *De praescriptione haereticorum*, nic nie wspomina – w szczególności w rozdziale 36 – o żadnej schizmie, jaka by miała mieć miejsce między Rzymem a Efezem.

wielu biskupów papież Wiktor mógł odstąpić od pierwotnego zamiaru nałożenia ekskomuniki lub azjatyccy chrześcijanie porzucili swoją unikalną praktykę liturgiczną na rzecz rzymskiej datacji Wielkanocy.

Czołowy historyk Kościoła z przełomu XIX i XX wieku, a zarazem wybitny protestancki uczonec Adolf von Harnack, trafnie zauważył, że tak naprawdę postawa papieża Wiktora wobec kontrowersji kwartodecymańskiej dowodzi tego, że już pod koniec II wieku Kościół rzymski przewodził wszystkim innym Kościołom świata, a biskupa Rzymu uważano za widzialny fundament jedności dla całego Kościoła katolickiego:

Jak Wiktor mógłby pokusić się o taki edykt – choć w istocie nie miał on w każdym przypadku mocy egzekwowania go – **gdyby specjalna prerogatywa Rzymu do określania warunków „wspólnej jedności” (κοινή ἔνωσις) w zasadniczych kwestiach wiary nie była uznanym i dobrze ugruntowanym faktem?** Jak Wiktor mógł skierować takie żądanie do niezależnych Kościołów, **gdyby jako biskup Rzymu nie został uznany za specjalnego strażnika κοινή ἔνωσις?**⁶³

5. Odpowiedź niektórych uczonych

Niektórzy uczeni sprzeciwili się takiemu odczytaniu tych wydarzeń i stwierdzili, że Euzebiusz z Cezarei błędnie nadał kontrowersji kwartodecymańskiej charakter ekumeniczny, choć w rzeczywistości cała kwestia dotyczyła tylko lokalnej wspólnoty w Rzymie. Biskup Rzymu Wiktor nie ekskomunikował odległych Kościołów Azji Mniejszej, lecz ekskomunikował tylko kwartodecymańskich chrześcijan w obrębie swojego miasta⁶⁴. Głównym problemem takiej hipotezy jest brak wystarczającej demonstracji historycznej (jak to słusznie dostrzegł już ewangelicki teolog Wolfgang Huber, podkreślając ten fakt w swojej rozprawie

⁶³ A. von Harnack, *History of Dogma*, t. 2, tł. i red. N. Buchan, Eugene 2020, s. 161, tł. własne.

⁶⁴ Por. N. Zernov, *Eusebius and the Paschal Controversy at the End of the Second Century*, „Church Quarterly Review” 116 (1933) s. 30; T. Jalland, *The Church and Papacy: A Historical Study*, London 1944, s. 115-122; B. Lohse, *Das Passafest der Quartadecimaner*, Gütersloh 1953, s. 62, 134-136; J. Behr, *Social and Historical Setting*, w: *The Cambridge History of Early Christian Literature*, red. F. Young – L. Ayres – A. Louth, Cambridge 2004, s. 67-68.

doktorskiej poświęconej problemowi święta Wielkanocy w starożytnym chrześcijaństwie)⁶⁵.

Po drugie, teoria ta nie tłumaczy, w jaki sposób Euzebiusz mógł w tak błędny sposób zinterpretować listy, które jak sam zasugerował, miał przed sobą i je widział⁶⁶, nadając im charakter ekumenicznego sporu, gdzie w rzeczywistości miały one dotyczyć tylko wewnętrznych spraw Kościoła rzymskiego⁶⁷. Zwolennicy tej hipotezy muszą stwierdzić, że albo Euzebiusz zrobił to celowo, fałszując starożytną historię dla swoich osobistych celów wsparcia polityki cesarza Konstantyna Wielkiego (takie stwierdzenie wymaga wpierw udowodnienia, a nie przyjmowania *a priori*), albo po prostu nieintencjonalnie pomylił się i mylnie zrozumiał treść tych listów (co również trzeba najpierw udowodnić, a nie przyjmować *a priori*). W rzeczywistości uczeni opowiadający się za taką narracją, jako powód takiego zachowania Euzebiusza, podają jego chęć wsparcia wysiłków cesarza Konstantyna Wielkiego mających na celu uniformizację celebracji święta Wielkanocy w Kościele. Jedną ze słabości takiej argumentacji jest sama datacja opisu kontrowersji paschalnej, która prawdopodobnie poprzedza alians Euzebiusza z Konstantynem⁶⁸.

⁶⁵ Por. W. Huber, *Passa und Ostern. Untersuchungen zur Osterfeier der alten Kirche*, Berlin 1969, s. 30.

⁶⁶ Por. Eusebius, *HE* V 23, 2-3; 24, 9-10, tł. Lisiecki, s. 366, 369.

⁶⁷ Por. J.F. McCue, *The Roman Primacy in the Second Century and the Problem of the Development of Dogma*, „Theological Studies” 25 (1964) s. 183.

⁶⁸ Możliwe, że relacja Euzebiusza ze sporu o datę Wielkanocy powstała przed 311 rokiem. Jako pierwszy zauważył to i opisał Eduard Schwartz we wprowadzeniu do tekstu greckiego tego dzieła. Zob. E. Schwartz, *Eusebius Werke*, GCS 9/2, Leipzig 1909, s. XLVII-LXI. Inny uczony z pokolenia Schwartza, Hugh Jackson Lawlor, opowiadał się za jeszcze wcześniejszą datą powstania księgi piątej *Historii Kościelnej*, wskazując na przełom III i IV wieku. Zob. H.J. Lawlor, *Eusebiana: Essays on the Ecclesiastical History of Eusebius, Bishop of Caesarea*, Oxford 1912, s. 290. Następnie Richard Laqueur, dokonując szczegółowej analizy zawartości dzieła Euzebiusza, doszedł do wniosku, że pierwsze siedem ksiąg musiało powstać przed 303 rokiem. Zob. R. Laqueur, *Eusebius als Historiker seiner Zeit*, Leipzig 1929, s. 210-212. Wielu współczesnych uczonych również podziela ten pogląd o wcześniejszej datacji, m.in. Robert M. Grant wskazuje, że pierwsze siedem ksiąg *Historii Kościelnej* powstało ok. 303 roku. Zob. R.M. Grant, *Eusebius as Church Historian*, Oxford 1980, s. 14-15. Z kolei Timothy D. Barnes argumentuje, że księgi te powstały już przed 300 rokiem. Zob. T.D. Barnes, *The Editions of Eusebius' Ecclesiastical History*, „Greek, Roman and Byzantine Studies” 21/2 (1980) s. 191-201.

Po trzecie, fakt sprzeciwu wielu biskupów wobec groźby ekskomunikacji ze strony Wiktora dowodzi tego, że jego dekret naturalnie wykraczał poza granice Rzymu⁶⁹.

Inny zwolennik tej teorii, James McCue, stwierdził, że jeżeli nawet odrzucamy tezę propagowaną przez anglikańskiego uczonego Trevora Jallanda o czysto lokalnym wystąpieniu papieża Wiktora, to pomimo tego nadal nie można z tego incydentu wyciągać wniosku o przypisywanym sobie i akceptowanym przez innych biskupów prymacie rzymskim w Kościele, ponieważ przeczyłoby to koncepcji rozwoju doktryny w chrześcijaństwie, która zakłada pewną ciągłość, bez możliwości uprzedzania przyszłego rozwoju⁷⁰.

Odpowiadając na ten zarzut, trzeba zaznaczyć, że jedna z ważniejszych oraz najbardziej popularnych współcześnie teorii rozwoju doktryny chrześcijańskiej została wypracowana przez J.H. Newmana w XIX wieku. W swoim dziele *O rozwoju doktryny chrześcijańskiej* autor szczegółowo opisuje siedem cech prawomocności i autentyczności formy rozwojowej nauki chrześcijańskiej, dzięki którym można odróżnić prawdziwy rozwój doktryny od jej fałszywego rozwoju, zwanego wypaczeniem. Jako drugie kryterium uwypuklające właściwy rozwój doktryny J.H. Newman wskazuje na ciągłość zasad⁷¹. Jednak tym, co stanowi wiodący argument przeciwko założeniu J. McCue, jest fakt, że według angielskiego konwertyty to właśnie piąta cecha, tj. antycypacja przyszłego rozwoju, również świadczy „na rzecz wierności ostatecznej linii rozwojowej”⁷². Z tego względu można wysunąć tezę, że „uprzedzanie przyszłego rozwoju” nie tyle zaprzecza koncepcji prawdziwego rozwoju idei, lecz stanowi jej uwiarygodnienie, gdyż starożytna historia prezentuje wiele świadectw antycypacji doktryn, których pełne rozwinięcie znajduje się dopiero w znacznie późniejszym okresie historii Kościoła⁷³. Przykładami, na które powołuje się oksfordczyk, są m.in. kult relikwii oraz oddawanie czci aniołom i świętym w niebie, w tym Najświętszej Maryi Pannie⁷⁴.

⁶⁹ Por. Gnilka, *Piotr i Rzym*, s. 271.

⁷⁰ Por. McCue, *The Roman Primacy in the Second Century and the Problem of the Development of Dogma*, s. 184.

⁷¹ Por. Newman, *O rozwoju doktryny chrześcijańskiej*, s. 175.

⁷² Newman, *O rozwoju doktryny chrześcijańskiej*, s. 192.

⁷³ Por. Newman, *O rozwoju doktryny chrześcijańskiej*, s. 190.

⁷⁴ Por. Newman, *O rozwoju doktryny chrześcijańskiej*, s. 363-378. Uzupełniając tę listę, można wskazać na wiele innych patrystycznych świadectw, które poświadczają taki stan rzeczy. Jednym z nich jest wypowiedź Tertuliana (zob. Tertulianus,

6. Zakończenie

Kontrowersja kwartodecymańska z końca II wieku uwydatniła myśl eklezjologiczną Wiktora, która w pojmowaniu prymatu biskupa Rzymu była zakorzeniona w zamyśle Chrystusa Pana wobec swojego Kościoła, prawdopodobnie opierając się na słowach Zbawiciela skierowanych do Apostoła Piotra w Mt 16,18-19; Łk 22,31-32; J 21,15-18⁷⁵. Ciężko nie zgodzić się z pewną obserwacją francuskiego historyka i orientalisty, Ernesta Renana, który dostrzegł, że w koncepcji tego papieża „papiestwo już się narodziło”⁷⁶. Z historycznego punktu widzenia to właśnie nie od czasów Leona Wielkiego, lecz już za pontyfikatu Wiktora można jednoznacznie stwierdzić, że „papiestwo ponosiło szczególną odpowiedzialność za międzynarodowy porządek kościelny”⁷⁷. Tak jak to zostało wykazane w artykule, odpowiedzialność, do której poczuwał się biskup Rzymu, dotyczyła całego Kościoła oraz zawierała w sobie rzeczywisty autorytet i władzę, tj. jurysdykcję. Z tego względu można z całą pewnością uważać i postrzegać Wiktora jako pierwszego papieża i głowę chrześcijańskiej *Ecclesiae*⁷⁸.

Adversus Praxean 27, 11, CCL 2, 1199-1200, tł. E. Buszewicz, Tertulian, *Przeciw Prakseaszowi*, w: *Trójca Święta*, ŻMT 4, Kraków 1997, s. 81), która bezpośrednio antycypowała definicję Soboru Chalcedońskiego z 451 roku o dwóch niezmięszanych ze sobą naturach w jednej osobie Chrystusa Pana. Por. Concilium Chalcedonense, *Definitio fidei* 11, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, t. 1, opr. A. Baron – H. Pietras, ŻMT 24, Kraków 2002, s. 223. Innym znamienitym przykładem jest fragment z pism Ambrożego z Mediolanu, który jako pierwszy Ojciec Kościoła wyraził przekonanie, że w Jezusie muszą istnieć dwie wole: jedna boska, druga ludzka, czym znacząco uprzedził dalszy rozwój doktryny dioteletyzmu ogłoszonej dopiero na Soborze Konstantynopolitańskim III w 680-681 roku. Zob. H. Pietras, *Ortodoksja i herezje. Historia szukania prawdy w pierwszych wiekach Kościoła*, Kraków 2022, s. 133-134, 147.

⁷⁵ Por. O. Clement, *Rzym inaczej. Prawosławny wobec papiestwa*, tł. M. Żurowska, Warszawa 1999, s. 20.

⁷⁶ E. Renan, *Lectures on the Influence of the Institutions. Thought and Culture in Rome, on Christianity and the Development of the Catholic Church*, Eugene 2006, s. 180, tł. własne.

⁷⁷ J.A. McGuckin, *Quartodecimans Controversy*, w: *The Westminster Handbook to Patristic Theology*, Louisville 2004, s. 288, tł. własne.

⁷⁸ Dlatego też historyk chrześcijaństwa, Louis Duchesne, po przedstawieniu faktów związanych z kontrowersją paschalną, dosadnie zapytał: „Jakiego terminu mamy używać, skoro zabrania się nam nadawania tytułu «Głowy Kościoła» osobie będącej depozytariuszem takiej pełnej władzy?” (L. Duchesne, *The Churches Separated from Rome*, London 1907, s. 96, tł. własne).

Bibliography

Sources

- Athanasius Alexandrinus, *Epistula ad Afros episcopos*, PG 26, 1029-1048, tł. A. Caba, Atanazy, *Do biskupów afrykańskich*, w: *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, t. 1, opr. A. Baron – H. Pietras, *ŻMT* 37, Kraków 2006, s. 266-276.
- Basilius Caesariensis, *Epistula*, PG 32, 219-1112, tł. A.C. Way, Saint Basil, *Letters*, t. 1, The Fathers of the Church, Washington 2008, s. 269-271.
- Concilium Chalcedonense, *Definitio fidei*, tł. T. Wnętrzak, Sobór Chalcedoński (451), *Definicja wiary*, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, t. 1, opr. A. Baron – H. Pietras, *ŻMT* 24, Kraków 2002, s. 214-225.
- Concilium Ephesinum, *Sententia prolata a sancto Concilio impium et inimicum rectae fidei Nestorium damnans eum*, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, t. 1, opr. A. Baron – H. Pietras, *ŻMT* 24, Kraków 2002, 158-159.
- Concilium Nicaenum I, *Expositio fidei CCCXVIII Patrum*, tł. T. Wnętrzak, Sobór Nicejski (325), *Wyznanie wiary 318 Ojców*, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, t. 1, opr. A. Baron – H. Pietras, *ŻMT* 24, Kraków 2002, s. 24-25.
- Cyprianus, *Epistula* 75, ed. G. Hartel, CSEL 3/2, Vindobonae 1868, s. 810-827.
- Eusebius Caesariensis, *Historia ecclesiastica*, ed. E. Schwartz – T. Mommsen, GCS 9/1, Leipzig 1903, tł. A. Lisiecki, Euzebiusz z Cezarei, *Historia Kościelna*, *ŻMT* 70, Kraków 2013.
- Eusebius Caesariensis, *Historia ecclesiastica*, ed. E. Schwartz – T. Mommsen, GCS 9/2, Leipzig 1909.
- Eusebius Caesariensis, *Vita Constantini*, PG 20, 905-1230, tł. T. Wnętrzak, Euzebiusz z Cezarei, *Życie Konstantyna*, *ŻMT* 44, Kraków 2007.
- Hieronimus, *De viris illustribus*, PL 23, 602-719, tł. W. Szoldrski, Hieronim, *O znakomitych mężach*, PSP 6, Warszawa 1970.
- Hippolytus, *Refutatio omnium haeresium*, ed. M. Marcovich, Patristische Texte und Studien 25, Berlin – New York 1986.
- Liber Pontificalis*, red. L. Duchesne – E. Thorin, Paris 1886, tł. P. Szewczyk – M. Jesiotr, *Liber Pontificalis I-XCVI (usque ad annum 772). Księga Pontyfików 1-96 (do roku 772)*, opr. M. Ożóg – H. Pietras, *ŻMT* 74, Kraków 2014.
- Leo Magnus, *Epistulae*, PL 54, 593-1218.
- Pseudo-Tertullianus, *Adversus omnes haereses*, red. A. Kroymann, CSEL 47, Wien 1906, s. 213-226.
- Socrates Scholasticus, *Historia ecclesiastica*, PG 67, 33-841, tł. S.J. Kazikowski, Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła*, Warszawa 1986.

Tertulianus, *Adversus Praxean*, red. A. Kroymann – E. Evans, CCL 2, 1157-1205, Turnhout 1954, tł. E. Buszewicz, Tertulian, *Przeciw Prakseaszowi*, w: *Trójca Święta*, ŻMT 4, Kraków 1997, s. 35-86.

Studies

- Barnes T.D., *The Editions of Eusebius' Ecclesiastical History*, „Greek, Roman and Byzantine Studies” 21/2 (1980) s. 191-201.
- Barracrough G., *The Medieval Papacy*, New York 1968.
- Bartnik C., *Nauka Leona Wielkiego o prymacie biskupa Rzymu*, „Vox Patrum” 24 (2004) s. 311-322.
- Batiffol P., *Primitive Catholicism*, London 1911.
- Behr J., *Social and Historical Setting*, w: *The Cambridge History of Early Christian Literature*, red. F. Young – L. Ayres – A. Louth, Cambridge 2004, s. 55-70.
- Benson E.W., *Cyprian; His Life, his Times, his Work*, New York 1897.
- Bralewski S., *Obraz papieżstwa w historiografii kościelnej wczesnego Bizancjum*, Łódź 2006.
- Burn-Murdoch H., *The Development of the Papacy*, London 1954.
- Carroll W.H., *Historia chrześcijaństwa. Tom 1. Narodziny chrześcijaństwa*, tł. J. Morka, Wrocław 2009.
- Chadwick H., *Historia rozłamu Kościoła Wschodniego i Zachodniego. Od czasów apostołskich do Soboru Florenckiego*, tł. P. Sajdek, Kraków 2009.
- Chadwick H., *The Early Christian Community*, w: *The Oxford Illustrated History of Christianity*, red. J. McManners, Oxford 1990, s. 21-61.
- Chapman J., *Bishop Gore and the Catholic Claims*, London 1905.
- Cheetham N., *A History of the Popes*, New York 1982.
- Cleenewerck L., *His Broken Body: Understanding and Healing the Schism between the Roman Catholic and Eastern Orthodox Churches*, Washington 2007.
- Clement O., *Rzym inaczej. Prawosławny wobec papieżstwa*, tł. M. Żurowska, Warszawa 1999.
- Collins K.J. – Walls J.L., *Roman but not Catholic: What Remains at Stake 500 Years after the Reformation*, Grand Rapids 2017.
- Daniélou J. – Marrou H., *Historia Kościoła*, t. 1: *Od początków do roku 600*, tł. M. Tarnowska, Warszawa 1984.
- Davies J.G., *The Early Christian Church*, Garden City – New York 1967.
- Denny E., *Papalism: A Treatise on the Claims of the Papacy as Set Forth in the Encyclical Satis Cognitum*, London 1912.
- Denzler G., *Papism*, w: *The Papacy. An Encyclopedia*, t. 2: *Gaius-Proxies*, red. P. Levillain, New York – London 2002, s. 1107-1110.
- Drobner H.R., *Fathers Of The Church: A Comprehensive Introduction*, Peabody 2007.
- Duchesne L., *The Churches Separated from Rome*, London 1907.
- Duffy E., *Historia papieży. Święci i grzesznicy*, tł. B. Gadomska, Warszawa 2007.

- Dumitrașcu N., *Papal primacy in the service of the unity of the Church – Orthodox theological perspective (comments and notes)*, „Studia Nauk Teologicznych PAN” 10 (2015) s. 145-160.
- Eno R., *The Rise of the Papacy*, Wilmington 1990.
- Fortescue A., *The Early Papacy: To the Synod of Chalcedon in 451*, San Francisco 2008.
- Gliściński J., *Wczesnochrześcijańska kontrowersja paschalna do czasu Soboru Nicejskiego (325 r.)*, „Saeculum Christianum” 1/1 (1994) s. 43-54.
- Gnilka J., *Piotr i Rzym. Obraz Piotra w pierwszych dwu wiekach*, tł. W. Szymona, Kraków 2002.
- Grant R.M., *Eusebius as Church Historian*, Oxford 1980.
- Guettée V., *The Papacy: Its Historic Origin and Primitive Relations with the Eastern Churches*, New York 1867.
- Hamman A., *Portrety Ojców Kościoła. Praktyczny przewodnik po patrologii*, Warszawa 1978.
- Harnack A.V., *Der pseudocyprianische Tractat De aleatoribus: die älteste lateinische christliche Schrift. Ein Werk des römischen Bischofs Victor I. (saec. II)*, Texte und Untersuchungen 5/1, Leipzig 1888.
- Harnack A.V., *History of Dogma*, t. 2, tł. i red. N. Buchan, Eugene 2020.
- Harnack A.V., *Zur Schrift Pseudocyprians (Sixtus II) Ad Novatianum*, Leipzig 1900.
- Hertling L., *Communio: Church and Papacy in Early Christianity*, Chicago 1972.
- Huber W., *Passa und Ostern. Untersuchungen zur Osterfeier der alten Kirche*, Berlin 1969.
- Jalland T., *The Church and Papacy: A Historical Study*, London 1944.
- John E., *The Popes: A Concise Biographical History*, London 1964.
- Kelly J.N.D., *Encyklopedia papieży*, tł. T. Szafranski, Warszawa 2006.
- Kelly J.N.D., *Początki doktryny chrześcijańskiej*, tł. J. Mrukówna, Warszawa 1988.
- Kidd B.J., *The Roman Primacy to A.D. 461*, London 1936.
- Kochev N., *East-West relations and the matter of papal primacy up to the 10th c.*, „Etudes Balkaniques” 2 (1995) s. 115-129.
- Laqueur R., *Eusebius als Historiker seiner Zeit*, Leipzig 1929.
- Lawlor H.J., *Eusebiana: Essays on the Ecclesiastical History of Eusebius, Bishop of Caesarea*, Oxford 1912.
- Lightfoot J.B., *Dissertations on the Apostolic Age. Reprinted from Editions of St. Paul's Epistles*, London 1892.
- Lohse B., *Das Passafest der Quartadecimaner*, Gütersloh 1953.
- Manschreck C.L., *A History of Christianity in the World: From Persecution to Uncertainty*, Englewood Cliffs 1974.
- Matthews R., *The Popes: Every Question Answered*, San Diego 2014.
- McBrien R.P., *Lives of the Popes – reissue: The Pontiffs from St. Peter to Benedict XVI*, San Francisco 2006.

- McCue J.F., *The Roman Primacy in the Second Century and the Problem of the Development of Dogma*, „Theological Studies” 25 (1964) s. 161-196.
- McGuckin J.A., *The Westminster Handbook to Patristic Theology*, Louisville 2004.
- Metzger B.M., *The Canon of the New Testament: Its Origin, Development, and Significance*, Oxford 1988.
- Misiarczyk L., *Prymat Kościoła/biskupa Rzymu w źródłach chrześcijańskich II wieku*, „Vox Patrum” 24 (2004) s. 51-77.
- Morawa J., *Znaki prawdziwości Kościoła*, w: *Kościół Chrystusowy. Teologia fundamentalna*, t. 4, red. T. Dzidek – Ł. Kamykowski – A. Napiórkowski, Kraków 2019, s. 73-137.
- Moss C.B., *The Christian Faith: An Introduction to Dogmatic Theology*, London 1957.
- Nagy S., *Ty jesteś Piotr, czyli Skala, i na tej Skale zbuduję Kościół mój (Mt 16,18). Studium o widzialnym Kościele*, Częstochowa 2009.
- Naumowicz J., *Trzy spory o datę Wielkanocy*, „Vox Patrum” 26 (2006) s. 453-470.
- Newman J. H., *O rozwoju doktryny chrześcijańskiej*, tł. J.W. Zielińska, Warszawa 1998.
- Piechocka-Kłós M., *Sobory powszechne w epoce późnego cesarstwa (IV-VI w.)*, „Studia Warmińskie” 48 (2011) s. 291-305.
- Piepkorn A.C., *The Roman Primacy in the Patristic Era*, w: *Papal Primacy and the Universal Church: Lutherans and Catholics in Dialogue*, red. P.C. Empie – T.A. Murphy, Minneapolis 1974, s. 73-97.
- Pietras H., *Ortodoksja i herezje. Historia szukania prawdy w pierwszych wiekach Kościoła*, Kraków 2022.
- Pietras H., *Świadomość prymatu biskupa Rzymu w Kościele starożytnym*, w: *Kapłaństwo i urząd*, red. W. Gajewski, Christianitas Antiqua 2, Gdańsk 2009, s. 190-205.
- Renan E., *Lectures on the Influence of the Institutions. Thought and Culture in Rome, on Christianity and the Development of the Catholic Church*, Eugene 2006.
- Richardson C.C., *The Church Through the Centuries*, New York 1938.
- Rivington L., *The Primitive Church and the See of Peter*, London 1894.
- Schaff P., *History of the Christian Church, Vol. II: Ante-Nicene Christianity, A.D. 100-325*, New York 1922.
- Schatz K., *Prymat papieski od początków do współczesności*, tł. E. Marszał – J. Zakrzewski, Kraków 2004.
- Schwaiger G., *Pope*, w: *Encyclopedia of Theology: A Concise Sacramentum Mundi*, red. K. Rahner, London 1986, s. 1243-1255.
- Scott S.H., *The Eastern Churches and the Papacy*, London 1928.
- Shelley B.L., *Church History in Plain Language*, Dallas 1995.
- Sieciński A.E., *The Papacy and the Orthodox: Sources and History of a Debate*, New York 2017.
- Solovyev V., *Russia and the Universal Church*, London 1948.
- Souvay C.L., *The Paschal Controversy under Pope Victor I*, „The Catholic Historical Review” 15 (1929) s. 43-62.

Symonds H.E., *The Church Universal and the See of Rome: A Study of the Relations between the Episcopate and the Papacy up to the Schism between East and West*, London 1939.

The Oxford Dictionary of the Christian Church, red. Cross F.L. – Livingstone E., Oxford 2005.

Ullmann W., *Leo I and the Theme of Papal Primacy*, „Journal of Theological Studies” 11 (1960) s. 25-51.

Unger D.J., *Current Theology: St. Irenaeus and the Roman Primacy*, „Journal of Theological Studies” 13 (1952) s. 359-418.

Winter M.M., *Saint Peter and the Popes*, Baltimore 1960.

Ybarra E., *The Papacy: Revisiting the Debate between Catholics and Orthodox*, Steubenville 2022.

Zernov N., *Eusebius and the Paschal Controversy at the End of the Second Century*, „Church Quarterly Review” 116 (1933) s. 24-41.